

ТРАНСФОРМАЦІЯ ФІНАНСОВО-КРЕДИТНИХ ВІДНОСИН У ПРОЦЕСІ РЕФОРМУВАННЯ ВІТЧИЗНЯНОЇ ЕКОНОМІКИ

Світовий досвід показує, що ефективність функціонування будь-якої системи господарювання (держави, галузей, підприємницьких структур) перебуває в безпосередній залежності від фінансово-кредитної політики держави та механізмів її реалізації. Основними суб'єктами фінансово-кредитних відносин у ринковій економіці виступають: держава, різноманітні фінансово-кредитні посередники, підприємницькі структури, населення. Характер фінансово-кредитних відносин, що виникають між основними суб'єктами господарювання, формується під впливом сукупності суб'єктивних і об'єктивних факторів, дія яких може бути різноспрямованою і в багатьох випадках непередбачуваною. Останнє не тільки констатує складність питань, пов'язаних з визначенням характеру фінансово-кредитних відносин, що виникають між суб'єктами господарювання, оцінкою їх раціональності та ефективності, а й необхідністю виділення їх в окремий блок досліджень, результатом яких мають стати обґрунтування в напрямках побудови фінансово-кредитних механізмів сприяння розвитку підприємництва в Україні.

Попри те що за роки реформування вітчизняної економіки найглобальніші перетворення відбулися саме у сфері фінансово-кредитних відносин, багато питань, пов'язаних із формуванням політики фінансово-кредитного сприяння розвитку підприємництва, потребують поглиблених теоретичних досліджень та узагальнень. Перш за все, потребують вивчення процесу становлення фінансово-кредитної політики держави стосовно розвитку підприємництва та оцінювання її реального впливу на забезпечення ефективності функціонування підприємницьких структур, виявлення факторів і механізмів, які негативно впливають на розвиток підприємництва, гальмують розвиток підприємницької діяльності.

З огляду на зарубіжний і вітчизняний досвід дослідження етапів становлення фінансово-кредитних відносин між суб'єктами господарювання доцільно здійснювати в трьох аспектах, які можна виділити як основні структуроутворювальні центри, що зумовлюють процеси і характер їх розвитку. До таких центрів слід віднести: фінансову і фінансово-кредитну системи держави; фі-

нансові і фінансово-кредитні системи управління підприємницькою діяльністю; сферу фінансів і фінансово-кредитних відносин домашніх господарств.

Кожен із зазначених центрів має свою мету, завдання, структуру, інструменти і механізми реалізації поставлених завдань. Разом з тим кожен із центрів функціонує в тісній взаємодії з іншими, впливаючи позитивно або негативно на їх розвиток, розвиток національної економіки і суспільства в цілому. Структурну схему взаємодії виділених центрів представлено на рис. 1.

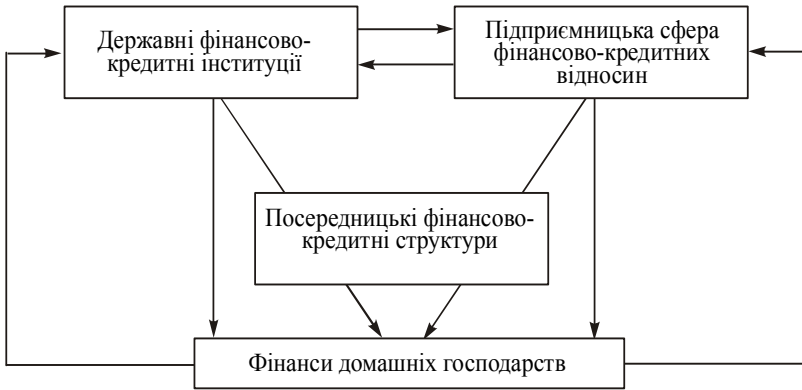

Рис. 1. Структурна схема взаємодії основних фінансово-кредитних центрів держави

Центр державних фінансово-кредитних інституцій формує політику держави у сфері фінансово-кредитних відносин у суспільстві, централізовані фінансові ресурси держави (державний і місцевий бюджети), здійснює розподіл фінансових ресурсів між суб'єктами господарювання, різними потребами суспільного розвитку, контроль за цільовим використанням державних ресурсів, установлює порядок, нормативи і правила наповнення державного і місцевих бюджетів, виділяє кошти на утримання бюджетної сфери, непрацездатного населення тощо.

Підприємницькі структури забезпечують формування дохідної частини державного і місцевих бюджетів, домашніх господарств, позабюджетних і спеціалізованих фондів, зборів та інших обов'язкових платежів, включаючи плату за оренду, викуп державного майна тощо.

Домашні господарства забезпечують надходження грошових ресурсів у державний і місцевий бюджети у формі податків, зборів та обов'язкових платежів, а також роблять інвестиції в різні

види цінних паперів, довіряють збереження власних заощаджень фінансовим посередникам.

Потрібно зазначити, що ці три складові фінансово-кредитної системи є не тільки основними і структуроутворювальними, а й такими, що тісно взаємодіють між собою. Більшість операцій їх взаємодії здійснюється через фінансових посередників. Склад і кількість фінансових посередників у країні формується під впливом таких факторів:

- наявність потреби господарюючих об'єктів у послугах фінансових посередників;
- ступінь насиченості ринкової інфраструктури різними формами надання фінансово-кредитних послуг;
- ступінь фінансових ризиків у користуванні послугами фінансових посередників;
- ступінь фінансових ризиків фінансових посередників при наданні ними послуг суб'єктам господарювання;
- розробленість законодавчої бази, яка регламентує права та обов'язки позичальників і користувачів фінансових ресурсів;
- надійність і стабільність законодавчої бази, яка захищає права та інтереси власників фінансових ресурсів;
- обґрунтованість вартості фінансових послуг посередників тощо.

Досвід показує, що в розвинутих державах з ринковою економікою існує досить розгалужена мережа послуг фінансових посередників, діяльність яких строго регламентується державою.

Діяльність фінансових посередників у ринковій системі господарювання сприяє швидкому обігові грошових ресурсів, переміщенню капіталів у ефективні галузі економіки, розвитку інноваційної та інвестиційної діяльності підприємницьких структур. Досліджуючи діяльність фінансових посередників у ракурсі їх впливу на розвиток підприємницьких структур, можна виділити їх функцію активізатора. При цьому характер активізації може виявлятися у двох протилежних напрямках. Відомо, наприклад, що висока вартість послуг фінансових посередників, які офіційно функціонують у державі, призводить до зростання тіньових структур аналогічного характеру. Діяльність останніх суперечить інтересам держави та суспільства в цілому, сприяє швидкому збагаченню тіньовиків і штовхає офіційно функціонуючі підприємницькі структури до тіньової діяльності. Важливою проблемою в забезпеченні ефективної діяльності фінансових посередників є створення механізмів захисту інтересів власників фінансових ресурсів, прийняття законодавчих актів, які гаранту-

ють можливість повернення вкладених приватними інвесторами в розвиток національної економіки фінансових ресурсів.

Реалізація такого завдання досягається на юридичній основі, шляхом ухвалення державних законів, які регулюють діяльність фінансових посередників. Саме держава бере на себе функції регулятора фінансово-кредитних відносин, які виникають між фінансовими посередниками та суб'єктами господарювання. Ефективність регуляторної політики держави характеризують показники, які визначають темпи розвитку підприємницьких структур, рівень їх прибутковості, збільшення обсягів інвестиційних ресурсів, привабливість вітчизняної економіки для іноземних інвесторів, нагромадження власного капіталу фінансових посередників тощо.

Потрібно констатувати, що державна політика регулювання фінансово-кредитних відносин між основними суб'єктами господарювання є складовою політики економічного розвитку держави і спрямована на досягнення її стратегічної мети. Механізми регулювання фінансово-кредитних відносин між основними суб'єктами господарювання формуються під впливом двох груп факторів, які характеризують:

- реальну ситуацію в країні у сфері фінансово-кредитних відносин на конкретно визначений період;
- перспективи розвитку національної економіки, включаючи роль, завдання і функції підприємницьких структур у реалізації стратегічної мети держави.

Зміни реальної фінансово-кредитної ситуації в країні або перспективних напрямів розвитку національної економіки потребують відповідних змін в управлінні фінансово-кредитними процесами у взаємодії з основними суб'єктами господарювання.

Розвиток фінансово-кредитних відносин між підприємницькими структурами і фінансовими посередниками в умовах переходу до ринкової економіки набуває в Україні не тільки високих темпів, а й проявляється в нових формах. Уже вітчизняний досвід однозначно довів, що ефективність функціонування підприємницького сектора економіки значною мірою залежить від розвинутості фінансово-грошових ринків та спрямованості діяльності фінансових посередників на задоволення потреб підприємницької діяльності. Саме пошук шляхів ефективного вкладення в розвиток підприємницьких структур, які виробляють продукцію, надають послуги населенню, юридичним особам, стає стратегічним напрямом діяльності фінансових посередників. За останні роки в Україні набули розвитку різні форми надання фінансово-

кредитних послуг підприємницьким структурам небанківськими установами, включаючи фінансово-кредитні установи, кредитні спілки і союзи, гарантійні фонди, фонди підтримки підприємництва, міжнародні організації фінансово-кредитної підтримки підприємництва тощо. Усі ці форми небанківської фінансової підтримки спрямовані в основному на задоволення попиту малих підприємницьких структур, оскільки вітчизняні комерційні банки зацікавлені в обслуговуванні солідних клієнтів, які здійснюють постійну підприємницьку діяльність і зацікавлені у формуванні довготривалих фінансово-кредитних взаємовідносин з фінансовими посередниками.

Малі підприємницькі структури з чисельністю працюючих 1—20 чоловік не мають доступу до кредитних ринків банківських установ, що значно ускладнює їх діяльність, підвищуючи рівень підприємницьких ризиків.

На думку багатьох фахівців, сфера малого і середнього бізнесу потребує спеціалізації фінансових посередників у напрямках створення спеціальних установ для обслуговування їх потреб у фінансово-грошових ресурсах. Розв'язання цієї проблеми в Україні може здійснюватися у двох взаємопов'язаних напрямках:

- розширення доступу малим підприємницьким структурам до кредитних ринків банківських установ шляхом спеціалізації окремих з них на обслуговуванні сфери малого бізнесу, зниження кредитних ставок на надання малих короткострокових кредитів, удосконалення нормативно-правової бази, що регламентує фінансово-кредитні відносини «клієнт — банк»;

- розширення сфери послуг малим підприємницьким структурам через мережу небанківських фінансово-кредитних установ.

Обидва ці напрями спрямовані на вирішення одного, спільного для них завдання. Однак форми і методи досягнення поставленої мети — сприяння розвитку підприємництва, і зокрема, малих та середніх підприємницьких структур — для банківської і небанківської систем мають суттєві відмінності.

Досвід показує, що комерційні банки неохоче працюють з малими підприємницькими структурами, оскільки більшість таких потенційних клієнтів не має майна і ресурсів, які вони можуть заставити під кредит, а отже, зростає ризик неповернення позичених коштів. Діючи на ринках ставки кредитних ресурсів є занадто високі для малих підприємств, що спонукає їх шукати інші шляхи задоволення власних потреб у фінансових ресурсах. У більшості випадків малі підприємницькі структури звертаються до тіньових організацій, які надають значно дешевші фінансово-

кредитні послуги, аніж офіційно функціонуючі комерційні банки.

Нині на тіньовому ринку кредитів ставка коливається на рівні 5% на місяць з надання валютних позик під заставу машин, житла. Кредитна ставка комерційних банків є значно вищою. Крім того, доступ дрібних підприємців до кредитних ресурсів комерційних банків є обмеженим. Однак загальні тенденції у формуванні фінансово-кредитних відносин комерційних банків з підприємницькими структурами, і зокрема в напрямках надання середньострокових і довгострокових кредитів, спрямовані на задоволення потреб підприємців. Про це свідчать темпи зростання надання кредитів комерційними банками підприємницьким структурам (табл. 1).

Таблиця 1

ДИНАМІКА ОБСЯГІВ КРЕДИТНИХ ВКЛАДЕНЬ БАНКІВ УКРАЇНИ В РОЗВИТОК ПІДПРИЄМНИЦТВА, млн грн

Показники	На 01.01 кожного року						
	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
Кредити, надані комерційними банками суб'єктам господарювання	1558	4078	5452	8855	11783	19121	27792
Темпи зростання, %	—	262	132	163	133	163	168

Примітка: Таблицю складено на основі опрацювання даних Бюлетеня НБУ № 2 за 2002 р.

У цілому рух кредитних грошових потоків у напрямках «комерційні банки — клієнти» досить повно відображає структурні зміни у вітчизняній економіці, які відбулися в процесі її реформування і відбуваються в теперішній час, коли міжнародними організаціями Україну визнано як державу з ринковою економікою. Зокрема, на основі аналізу руху кредитних ресурсів можна констатувати посилення взаємозв'язків комерційних банків із підприємницькими структурами недержавної форми власності. При цьому, як показує досвід, комерційні банки намагаються зміцнювати взаємозв'язки з клієнтами, які можуть забезпечити вчасне погашення кредитів. Малі фірми і підприємці-початківці, які не мають відповідних гарантій і в недостатній мірі відомі у сфері бізнесу, мають проблеми в отриманні кредитних ресурсів.

У задоволенні кредитних потреб малих підприємницьких структур, фізичних осіб-підприємців дедалі відчутніше проявляється так званий небанківський фінансовий сектор економіки. Попри те що на теперішній час вплив небанківського фінансового сектора на формування кредитних потоків є незначний (не пе-

ревищує 2%), у перспективі він може відігравати значну роль у забезпеченні кредитних потреб малих підприємницьких структур. Крім цього, розвиток такого сектора в економіці України створює конкурентне середовище для різних фінансових посередників, у тому числі й для комерційних банків. Досягнення оптимальної структури у співвідношеннях показників, що характеризують діяльність банківського і небанківського фінансових секторів, — це на теперішній час можна вважати новою ідеологією вирішення проблем, що мають місце у вітчизняній економіці, яка переносить акценти з бюджетних на небюджетні джерела фінансування підприємницьких структур.

Фінансовий небанківський сектор в Україні формується на основі розвитку державних і недержавних фондів підтримки підприємництва, включаючи інноваційні та інвестиційні фонди, страхові та лізингові компанії, фінансово-кредитні установи, гарантійні фонди тощо. У перспективі коло фінансових посередників небанківської сфери може значно розширитися за рахунок створення депозитаріїв малого бізнесу, тендерних центрів, інвестиційних комісій малого бізнесу.

Однак з огляду на теперішній час найголовнішою проблемою розвитку небанківського фінансового сектора, яка потребує невідкладного вирішення, слід визнати брак законодавчої і нормативної бази.

Фактично структури небанківського фінансового сектора існують, а юридичної бази для регламентації їх функцій, забезпечення відповідальності за якість наданих послуг ще не розроблено. Це не тільки обмежує їх можливості, а й створює умови для розвитку нецивілізованих відносин між фінансовими посередниками і споживачами їх послуг.

Фінансових посередників небанківського характеру доцільно розглядати як підприємницькі структури, ефективне функціонування яких потребує створення сприятливих умов з боку держави, включаючи реалізацію таких заходів, як:

- зниження податкових ставок на прибуток;
- виділення особливого режиму підтримки небанківських фінансових структур, які надають фінансові послуги інноваційним підприємницьким установам.

Усі інноваційні кредити доцільно сформулювати на пільговій основі зі збільшенням терміну погашення, зниженою процентною ставкою, розподіленим кредитним ризиком. Доцільно, щоб держава брала активну участь у наданні гарантій під кредити інноваційного характеру. Зокрема, до 75—90% повернених кредитів,

що надаються небанківськими структурами установам інноваційного бізнесу, повинна гарантувати держава, чітко слідкуючи при цьому за їх цільовим використанням.

Важливим фактором, який позитивно характеризує діяльність небанківських фінансових посередників, є їх прив'язка до конкретних територій. Більшість фінансових установ небанківського характеру має обмежену зону впливу, тобто регіональний характер. Це дає можливість не тільки ретельно вивчати фінансові потреби підприємців на регіональному рівні, а й пристосовуватися до потреб споживачів. Залежно від розвитку кредитних ринків у різних регіонах можуть застосовуватися різні форми забезпечення гарантій повернення позикових коштів підприємницькими структурами.

Перші кроки зі створення в Україні кредитно-гарантійних установ уже зроблено. Зокрема, ЗАТ «Кредитно-гарантійна установа» (ЗАТ КГУ) пропонує такі схеми надання гарантій споживачам кредитів.

Схема прямого гарантування (рис. 2) передбачає здійснення послуги безпосередньо, шляхом надання гарантій за суб'єктів підприємницької діяльності перед фінансовими інститутами: комерційними банками та інвесторами за рахунок власного капіталу, власних активів.

Схема гарантування через створення гарантійного фонду (рис.3) є більш складною, оскільки передбачає створення спеціальної структури, однак така схема дає можливість розподілити ризик від неповернення підприємницькими структурами кредитів між учасниками гарантійного фонду. Отримувати гарантії під кредити можуть як учасники фонду, так і сторонні організації. Гарантійний інститут згідно з представленою схемою реалізує декілька функцій: керуючого активами гарантійного фонду; оптового позичальника коштів на фінансовому ринку; розподільника фінансових ресурсів і гаранта щодо зобов'язань позичальників перед кредиторами.

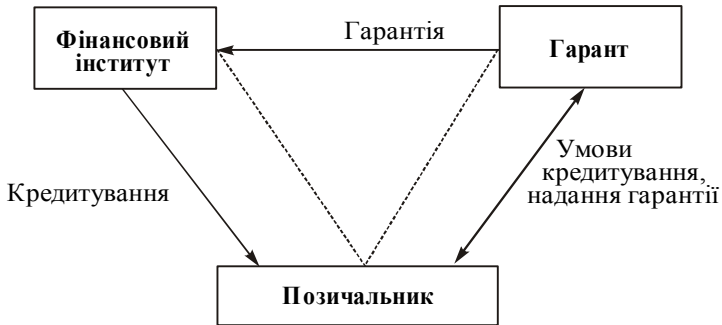

Рис. 2. Загальна схема прямого гарантування повернення кредитів позичальником

Важливими умовами ефективного функціонування гарантійного фонду слід вважати створення відповідних мотиваційних механізмів, що сприяють заінтересованості його учасників. Конкретність фінансово-економічних відносин, які формуються в межах гарантійного фонду між його учасниками, зумовлюють такі фактори, як: попит на грошові ресурси на фінансових ринках з боку малих і середніх підприємницьких структур, кредитна політика НБУ і комерційних банків, заінтересованість інвесторів в участі створення небанківських фінансових структур. Для того щоб прості і більш складні схеми сприяння підприємницьким структурам в одержанні ними фінансових ресурсів ефективно функціонували, потрібно враховувати інтереси як безпосередньо підприємців, так і тих, хто їм сприяє.

Крім наведених у табл. 2 форм сприяння розвитку підприємства небанківськими фінансово-кредитними посередниками, є багато інших структур, які надають послуги нефінансового характеру і тим самим сприяють як розвитку підприємства, так і безпосередньо забезпеченню власних інтересів.

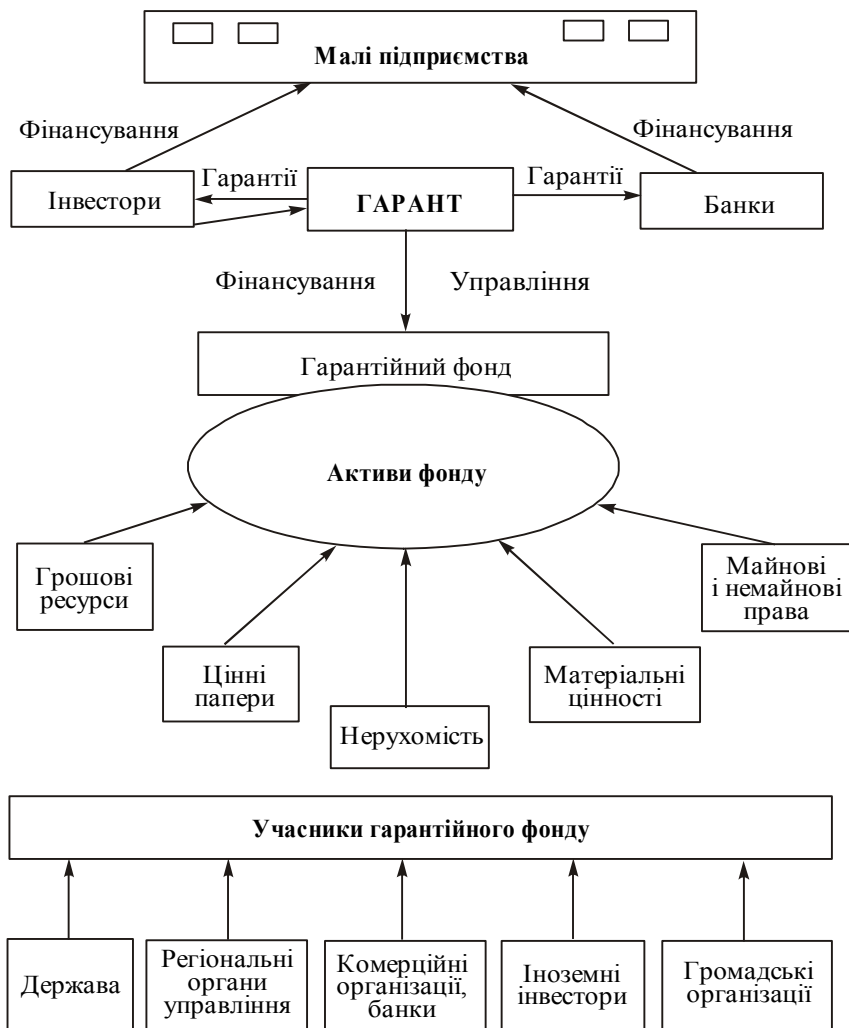

Рис. 3. Схема гарантування через гарантійний фонд

Таблиця 2

ФОРМИ ФІНАНСОВОГО СПРИЯННЯ РОЗВИТКОВІ ПІДПРИЄМНИЦТВА НЕ-БАНКІВСЬКИМИ ФІНАНСОВИМИ ПОСЕРЕДНИКАМИ І МЕХАНІЗМИ ЇХ ДІЙ

Форми і суб'єкти сприяння	Механізми сприяння	Фінансові вигоди і результати для підприємців
Гарантійні фонди кредитування	Надання гарантій кредиторам стосовно повернення позикових коштів підприємницькими структурами-позичальниками; сприяння в отриманні пільгових кредитів	Можливість зниження ставки кредитування на 3–5%
Пільгове кредитування	Мультиплікація обсягів виданих кредитів	Зниження ставок на кредити за рахунок зниження ставок на депозити
Самофінансування	Залучення учасників до реалізації високоефективних проектів та їх ресурсних можливостей	Зниження середніх ставок на кредити, залучених для реалізації проекту, на 6–8%
Лізинг	Забезпечення повернення кредиту у формі переданого в лізинг устаткування; зниження суми гарантій на 2–3%	Кредит на оплату вартості устаткування; прискорена амортизація
Франчайзинг	Збільшення обсягів бізнесу за рахунок змінних витрат	Економія на постійних витратах
Консалтинг	Підвищення якості підготовки і реалізації проектних рішень	Економія щодо витрат на розроблення і супроводження проектних рішень, 2,5 ÷ 3%
Кредитні союзи	Акумуляція фінансових ресурсів	Пільгове кредитування членів союзів
Страхові компанії зі страхування малого бізнесу		Зниження матеріальних і фінансових ризиків

Узагальнюючи вищесказане, слід констатувати: для української економіки є важливим комплексний розвиток і широке використання фінансових інструментів як банківської, так і небанків-

ської сфер. Тільки на цій основі можна досягти найбільш повного задоволення потреб підприємців і підприємницьких структур сфери малого і середнього бізнесу. Держава як інституційна структура повинна забезпечити сприятливі умови для ефективного розвитку фінансово-кредитних установ, діяльність яких спрямована на надання відповідних послуг сфери малого і середнього бізнесу, включаючи:

- нормативно-правове забезпечення небанківського фінансового сектора;
- формування прогресивних технологій сприяння розвитку бізнесу;
- створення інфраструктури небанківського фінансового сектора;
- науково-методичне і кадрове забезпечення установ небанківського сектора тощо.

Банківський і небанківський сектори фінансового сприяння розвитку підприємництва мають спільну мету і відрізняються в основному методами її досягнення.

О. В. Черевко

Управління Національного банку України
в Черкаській обл.

ШЛЯХИ ЗНИЖЕННЯ ТІНІЗАЦІЇ У ВІТЧИЗНЯНІЙ ЕКОНОМІЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

За різними оцінками вітчизняних і зарубіжних дослідників рівень тіньової (незарєєстрованої в офіційних структурах) економічної діяльності в Україні становить 50—60% ВВП, що, на думку фахівців, є загрозливим не тільки для розвитку національної економіки, а й суспільства в цілому.

У спеціальній літературі до тіньової економіки прийнято відносити:

— види економічної діяльності, що приховується її учасниками з метою уникнення оподаткування;

— протизаконна діяльність, у тому числі кримінального характеру, спрямована на особисте збагачення, що заборонена чинним законодавством держави;

— неформальна економіка, у якій офіційний облік діяльності ускладнений у зв'язку з її непостійним характером і малим обсягом, а також відсутністю об'єктивних вимірників.